

Marian Kallas

Tryb zmiany aktów konstytucyjnych w Polsce doby porozbiorowej

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 49/3-4, 245-254

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MARIAN KALLAS

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

TRYB ZMIANY AKTÓW KONSTYTUCYJNYCH W POLSCE DOBY POROZBIOROWEJ

Omówienie kwestii terminologicznych poprzedzają rozważania dotyczące trybu zmiany konstytucji. Dotyczy to zmiany całkowitej i rewizji konstytucji (1). W pierwszej kolejności scharakteryzowano tryb zmiany *Ustawy Rządowej* z 3 maja 1791 r. (2) Następnie omówiono regulacje dotyczące trybu zmiany konstytucji w dobie porozbiorowej: Księstwa Warszawskiego z 1807 r., Królestwa Polskiego z 1815 i 1832 r., Wolnego Miasta Krakowa z 1815, 1818 i 1833 r. oraz autonomicznej Galicji z 1861 r. (3).

1. Termin konstytucja posiada wiele znaczeń. Całokształt norm prawnych regulujący ustrój polityczny państwa oraz status prawny jednostki określa się jako konstytucję w znaczeniu materialnym. Normy te przyjęte w szczególnym trybie i zamieszczone w akcie o szczególnej nazwie stanowią konstytucję w znaczeniu formalnym, co w istocie pokrywa się z pojęciem konstytucji pisanej. Konstytucja pisana stanowi najczęściej jeden, a niekiedy więcej aktów prawnych. Pojmowanie konstytucji jako ustawy zasadniczej państwa wiąże się ze schyłkiem XVIII w. Wówczas ustanowiono pierwsze konstytucje pisane. Powstawały najczęściej w nadzwyczajnych okolicznościach. Zwiększenie liczby konstytucji nastąpiło w dobie francuskiej dominacji w Europie. Wówczas powstało kilkadziesiąt konstytucji napoleońskich, w tym dla Księstwa Warszawskiego (1807).

Treść większości konstytucji uchwalanych od końca XVIII w. zawierała postanowienia mające na celu ograniczenie władzy królewskiej. Jednocześnie akty te miały uniemożliwić przywrócenie absolutyzmu. Początkowo konstytucje określały jedynie ustrój państwa. W większości państw poza konstytucją pozostawały normy określające prawa, wolności i obowiązki człowieka i obywatela. Współcześnie stanowią one integralną część ustawy zasadniczej.

Istnieją liczne definicje konstytucji. Według Bogusława Banaszaka konstytucja „to akt prawny o najwyższej mocy prawnej w państwie, co wyraża się w szczególnym trybie jego uchwalania i zmiany oraz w nazwie, określający zasady ustroju

państwa, suwerena i sposoby sprawowania przezeń władzy, podstawowe prawa, wolności i obowiązki jednostki oraz zawierający postanowienia dotyczące trybu zmiany swoich norm”¹. Definicja ta tylko w części ma zastosowanie do polskiego konstytucjonalizmu. Dotyczy to m.in. nazwy danej ustawy zasadniczej. Spośród 19 tego rodzaju aktów w ich nazwie termin konstytucja występuje jedynie sześciokrotnie: *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa* (1815, 1818, 1833), *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (1921), *Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej* (1952) oraz *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej* (1997).

Obok wielu stosowanych ujęć, jak m.in. konstytucje pisane i konstytucje niepisane wyróżnia się nadto – ze względu na zakres regulacji – konstytucje pełne i niepełne. Konstytucje pełne regulują co najmniej zasady ustroju państwa, wskazują suwerena, określają pozycję jednostki (osoby ludzkiej) oraz tryb zmiany ustawy zasadniczej. Konstytucje niepełne regulują jedynie część materii konstytucyjnej. Nadto, akty te z reguły obowiązują jedynie do momentu dojścia do skutku pełnej, pisanej konstytucji. Odnosi się to do stosunków w Polsce po odzyskaniu niepodległości w 1918 r. Na określenie tych aktów powszechnie używa się nazwy: mała konstytucja, choć nie jest to pojęcie doktrynalne. W odróżnieniu od tego, w czasach Pierwszej Rzeczypospolitej wszystkie konstytucje niepełne którymi były: Artykuły henrykowskie z 1573 (obowiązujące od 1576 r.); prawa kardynalne z: 1768, 1775, 1793 r. to konstytucje wieczyste, ze swej istoty niezmiennie, to jest obowiązujące bez ograniczenia w czasie.

Kolejne ujęcie to konstytucje sztywne i konstytucje elastyczne (giętkie). Zmiana konstytucji sztywnej następuje w szczególnym (utrudnionym przez ustrojodawcę) trybie. Natomiast zmiana konstytucji elastycznej dokonywana jest w tym samym trybie co ustawa zwykła. Analiza tekstów ustaw zasadniczych obowiązujących w Polsce od II połowy XVI w. nie uzasadnia eliminacji spośród nich konstytucji niepełnych i konstytucji elastycznych, co czyni B. Banaszak: „nie jest konstytucją akt prawny, nawet przyjęty w trybie przewidzianym dla uchwalenia konstytucji, jeśli jego nazwa nie spełnia tego wymogu i nie wskazuje, że chodzi tu o konstytucję”².

Na oznaczenie wszystkich aktów prawnych będących konstytucją w znaczeniu materialnym a nienoszących nazwy konstytucja stosuje się pojęcie akt konstytucyjny. Pełne ich zestawienie dla Polski obejmuje 19 pozycji. Chodzi o akty od Artykułów henrykowskich (1573) do obecnie obowiązującej ustawy zasadniczej z 1997 r.

Konstytucja jest powszechnie obowiązującym aktem normatywnym o najwyższej mocy prawnej. Akt ten odróżnia od ustaw zwykłych szereg cech szczególnych

¹ B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 1999, s. 47.

² *Ibid.*, s. 69.

(specyficznych). Cechami tymi są przede wszystkim: szczególna treść; forma; nazwa oraz systematyka.

Szczególna forma obejmuje sposób powstania i zmiany konstytucji. Stanowi to część składową licznych definicji konstytucji. Zbiorcze pojęcie dojścia do skutku konstytucji obejmuje zarówno te akty, które zostały uchwalone jak i te, które zostały okrojowane (nadane). Dodać należy do tego także konstytucje ustanowione w drodze umowy (układu). Rozróżnia się demokratyczne i niedemokratyczne oraz pośrednie sposoby dojścia do skutku konstytucji. Z tym wiąże się odpowiedź na pytanie o podmiot suwerenności. Komu w państwie przysługuje władza ustrojodawcza? W demokratycznym państwie prawo to stanowi atrybut suwerena (naród, lud). Uprawnienie to realizowane jest w sposób bezpośredni lub pośredni. W pierwszym wypadku następuje to poprzez przeprowadzenie referendum konstytucyjnego (najczęściej o charakterze zatwierdzającym). W drugim wypadku konstytucję uchwała ciało przedstawicielskie. Jest nim konstituanta bądź parlament zwykły w szczególnym postępowaniu. Wszystkie polskie akty konstytucyjne z czasów Pierwszej Rzeczypospolitej zostały uchwalone przez Sejm. Dotyczy to konstytucji z 1573, 1768, 1775, 1791 i 1793 roku. Później w tym trybie doszły do skutku wszystkie polskie akty konstytucyjne w XX w. stuleciu. Odnosi się to do aktów z 1919, 1921, 1935, 1947, 1952 i 1997 roku.

W czasach, w których atrybut suwerenności przysługiwał monarche, to on miał prawo okrojowania pisanej konstytucji. Wymaga podkreślenia, że stanowiło to samoograniczenie jego kompetencji. Okrojowanie konstytucji było charakterystyczne dla europejskiego konstytucjonalizmu XIX w. Ta forma dojścia do skutku konstytucji w XX stuleciu stanowiła wyjątek. Wszystkie akty konstytucyjne doby porzoborowej obowiązujące na terytorium dawnej Rzeczypospolitej były okrojowane. Cechą wyróżniającą stosunki polskie w tym zakresie było to, że nadania konstytucji dokonywali obcy monarchowie. Dotyczy to ustaw zasadniczych z roku: 1807 (Księstwo Warszawskie), 1815 i 1832 (Królestwo Polskie), 1815, 1818 i 1833 (Wolne Miasto Kraków) oraz 1861 (Galicja).

Problematyka zmian konstytucyjnych nadal jest przedmiotem ożywionych badań naukowych (B. Banaszak³, Wojciech Sokolewicz⁴, Paweł Sarnecki⁵, Rett R.

³ B. Banaszak, *Uwagi o zmianie konstytucji*, „Przegląd Sejmowy” 1995/nr 2, s. 9-26.

⁴ W. Sokolewicz, *O gradacji zmian konstytucji*, [w:] *Konstytucja, wybory, parlament*, studia ofiarowane Zdzisławowi Jaroszowi, pod red. L. Garlickego, Warszawa 2000, s. 177-196.

⁵ P. Sarnecki, *Wprowadzenie konstytucji w życie* [w:] *Wejście w życie nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. XXXIX Ogólnopolska Konferencja Katedr Prawa Konstytucyjnego. Księga Pamiątkowa*, pod red. Z. Witkowskiego, Toruń 1998, s. 9-27.

Ludwikowski⁶, Iwona Bogucka i Stanisław Bogucki⁷ i Henryk Rot⁸). Powszechnie akceptowane jest pojęcie zmiany konstytucji jako „uchylenie lub nadanie odmiennej (niż dotychczas obowiązująca) treści wszystkich lub tylko niektórym postanowieniom konstytucji, a także wydanie nowych norm konstytucyjnych w przewidzianym dla zmiany konstytucji trybie”⁹. Jednocześnie występuje znaczne zróżnicowanie poglądów w zakresie klasyfikacji zmian konstytucji¹⁰. W ścisłym związku z tym pozostaje ocena relacji między dążeniem do stabilizacji porządku prawnego w państwie, co w szczególności dotyczy ustawy zasadniczej, a koniecznością zmian konstytucyjnych. Tryb zmiany ustawy zasadniczej określają z reguły postanowienia zamieszczone w końcowej części tego aktu. Przyjmując za Zbigniewem Radwańskim, że „... stabilność i pewność prawa to niewątpliwie cenne wartości akceptowane jednak tylko wtedy, gdy samo prawo zawiera treści społecznie pożądane. Stabilność prawa jest więc wartością względną, nie pragnie jej bowiem ten, kto negatywnie ocenia prawo. Stabilność prawa nie identyfikuje się więc z jego niezmiennością”¹¹.

Konieczność dokonywania zmian konstytucyjnych jest dosyć powszechnie akceptowana. Jednocześnie należy wskazać na różnorodność form ich realizacji w poszczególnych państwach. Wskazuje się na różnorodne przesłanki wpływające na częstotliwość zmian konstytucyjnych. Problematyka ta została poddana wnikliwej, wszechstronnej i szczegółowej analizie przez W. Sokolewicz¹². Stanowi pewną prawidłowość, iż stosunkowo szeroki zakres materii konstytucyjnej i szczególność postanowień danego aktu konstytucyjnego sprzyja częstszym jego zmianom.

Niejednolite jest pojmowanie zakresu zmiany konstytucji. Pojęcie to obejmuje także zmianę ustawy zasadniczej polegającą na zastąpieniu jej nową konstytucją. Jest to zmiana całkowita. Jednocześnie używa się tego terminu również na określenie częściowej zmiany ustawy zasadniczej. Odnośnie tego stosuje się różne pojęcia jak: zmiana, nowelizacja, reforma i rewizja. Przy ich analizie obok pojęć doktrynalnych należy uwzględnić terminy zamieszczone w tekstach konstytucji. Nowelizacja konstytucji oznacza jej częściową zmianę bez jednoczesnego podważania istoty ustroju danego państwa. Zbliżone znaczenie posiada określenie reforma konstytucji (rzadziej stosowane). Znacznie bardziej zróżnicowane jest pojmowa-

⁶ R. R. Ludwikowski, *Prawo konstytucyjne porównawcze*, Toruń 2000, s. 75-81.

⁷ I. Bogucka, S. Bogucki, *O derogacji i pojęciach pokrewnych*, „Państwo i Prawo” 1992/nr 6, s. 80-83.

⁸ H. Rot, *Nowelizacja*, „Państwo i Prawo” 1993/nr 10, s. 39-45.

⁹ B. Banaszak, A. Preisner, *Wprowadzenie do prawa konstytucyjnego*, Wrocław 1992, s. 17.

¹⁰ Zob m.in. B. Banaszak, *Uwagi...*, s. 9-11.

¹¹ Z. Radwański, *Rola prawników w tworzeniu prawa*, „Państwo i Prawo” 1994/ nr 3, s. 4.

¹² W. Sokolewicz, op. cit., s. 171 i n.

nie terminu rewizja konstytucji. Podzielałam stanowisko W. Sokolewicz: „Nawiązując natomiast do dziedzictwa polskiego demokratycznego konstytucjonalizmu, przez „typową” rewizję będziemy tutaj rozumieć zmianę konstytucji: (1) poprzedzoną przeglądem całości jej postanowień i oceną ich założonej skuteczności; (2) dotycząca większej liczby oraz – jeśli wolno tak powiedzieć – bardziej fundamentalnych postanowień; (3) przeprowadzoną w szczególnym trybie, często ułatwionym w stosunku do „prostej”, a tym bardziej – „kwalifikowanej” zmiany konstytucji. Nie znaczy to, byśmy musieli w każdym przypadku konkretnej procedury rewizyjnej mieć do czynienia z wszystkimi wymienionymi wyżej trzema cechami takiej procedury łącznie”¹³. Wynika z tego istotna różnica między zmianą konstytucji a jej rewizją. Charakterystycznym dla rewizji jest bowiem zakres zamierzonych zmian, które winny być przeprowadzone w oparciu o konstytucyjny tryb określony w odpowiedniej regulacji prawnej.

2. Poszerzenie wiedzy o trybie uchwalania niektórych polskich ustaw zasadniczych nastąpiło w wyniku opublikowania dorobku konferencji na ten temat, która odbyła się w Warszawie 27 kwietnia 1997¹⁴. W odróżnieniu od tego tryb zmiany polskich aktów konstytucyjnych nadal oczekuje na pełne i wszechstronne omówienie.

Uchwalenie *Ustawy Rządowej* w dniu 3 maja 1791 r. było niewątpliwie największym osiągnięciem legislacyjnym Sejmu Wielkiego, który był także konstytuanta. Tekst autentyczny pierwszej polskiej, pełnej, pisanej i nowoczesnej konstytucji został sporządzony w języku polskim. Konstytucja 3 Maja została uchwalona w nadzwyczajnym trybie przy zastosowaniu uproszczonej procedury, co uzasadnia twierdzenie, że akt ten doszedł do skutku poprzez swoisty zamach stanu. Ustrój państwa oparto na zasadzie zwierzchnictwa narodu oraz trójpodziału władz. Polski model trójpodziału władz charakteryzował się zapewnieniem dominacji władzy ustawodawczej (Sejm) nad władzą wykonawczą (król w Straży Praw). W Polsce (w odróżnieniu od rewolucyjnej Francji) dążono do przeprowadzenia reformy istniejącego ustroju, co trafnie oddaje pojęcie „łagodnej rewolucji”.

W ustawie zasadniczej z 3 maja 1791 r. nie zamieszczono klauzuli derogacyjnej. Wstęp do *Ustawy Rządowej* traktował ją za „świętą, za niewzruszoną... dopókiby naród w czasie prawem przepisany wyraźnie wolą swoją nie uznał potrzeby odmienienia w niej jakiego artykułu”¹⁵. Dopełnieniem tego jest postanowienie: „Za-

¹³ Ibid, s. 190.

¹⁴ *Tryby uchwalania polskich konstytucji*, pod. red. M. Wyrzykowskiego, Warszawa 1998.

¹⁵ *Konstytucja 3 maja 1791. Statut Zgromadzenia Przyjaciół Konstytucji*, oprac. J. Kołwecki, Warszawa 1991, s. 93-94.

pobiegając z jednej strony gwałtownym i częstym odmianom konstytucji narodowej, z drugiej uznając potrzebę wydoskonalenia onej po doświadczeniu jej skutków co do pomyślności publicznej, porę i czas rewizji i poprawy Konstytucji co lat dwadzieścia pięć naznaczamy. Chcąc mieć takowy sejm konstytucyjny ekstraordynaryjnym podług osobnego o nim opisu”¹⁶. Ta regulacja stanowi jedyną formę zmiany konstytucji przewidzianej przez ustrojodawcę. Odzwierciedleniem dążenia do zapewnienia stabilizacji porządku prawnego Rzeczypospolitej było uznanie konstytucji: „za świętą, za niewzruszoną.” Nie stanowi to jednak podstawy do uznania tego aktu za niezmienny. Ustalono bowiem termin jej rewizji. Obok tego w tekście występują jeszcze terminy: odmiany i poprawy konstytucji. Rewizja *Ustawy Rządowej* miała być wynikiem przeglądu regulacji zawartych w tym akcie. Uchwalona przez Sejm ustawa o nadzwyczajnym sejmie konstytucyjnym ustaliła początek jego obrad na 1 października 1816 r.

Zawiązana w maju 1792 r. konfederacja targowicka zdelegalizowała *Ustawę Rządową*. Kolejna, konfederacja grodzieńska (zawiązana we wrześniu 1793 r.) formalnie zawiesiła Konstytucję 3 Maja. Akt ten został zastąpiony przez prawa kardynalne z 1793 r. Był to ostatni akt konstytucyjny Pierwszej Rzeczypospolitej. Prawa kardynalne z 1793 r. oraz tymczasowa konstytucja powstańcza za którą uznaje się Akt Powstania z 24 marca 1794 r. były najkrócej obowiązującymi aktami konstytucyjnymi w dotychczasowych dziejach Polski.

Wszystkie późniejsze próby przywrócenia mocy obowiązującej Konstytucji 3 Maja kończyły się niepowodzeniem.

3. Wszystkie akty konstytucyjne obowiązujące w dobie porozbiorowej zostały nadane przez obcych monarchów. Konstytucje zapewniały przewagę władzy wykonawczej nad organami władzy ustawodawczej. Teksty autentyczne tych konstytucji zredagowano w językach obcych to jest w francuskim, rosyjskim i niemieckim. Akty konstytucyjne doby porozbiorowej nie zawierały klauzul derogacyjnych poza Konstytucją Wolnego Miasta Krakowa z 29 lipca 1833 r.

Utworzone na mocy traktatów tyłżyckich z 7 i 9 lipca 1807 r. Księstwo Warszawskie zyskało prawno-międzynarodowe uznanie. Traktaty te zawierały nadto zapowiedź nadania konstytucji. Polskie czynniki rządowe opracowały jedynie zbiór postulatów konstytucyjnych. Napoleon nadał konstytucję Księstwu Warszawskiemu poza jego terytorium, a mianowicie w Dreźnie, stolicy Królestwa Saksonii. Tekst autentyczny *Ustawy Konstytucyjnej Księstwa Warszawskiego* z 22 lipca 1807 r. był sporządzony w języku francuskim. Napoleon stanowiąc konstytucję był władny do jej zmiany i rewizji. Fryderyk August uzyskał jedynie uprawnienie do

¹⁶ Ibid, s. 101. Zob. najnowsze studium A. Szymta, *O rewizji Konstytucji 3 maja*, „Gdańskie Studia Prawnicze”, t. 15: 2006, s. 2011.

wydawania aktów wykonawczych do konstytucji. Wynika to z brzmienia postanowienia, iż „Niniejsza ustawa konstytucyjna będzie dopełnianą urządzeniami wychodzącymi od króla, a roztrząsanymi w jego Radzie Stanu” (art. 86)¹⁷. Fryderyk August konsekwentnie przeciwstawiał się wprowadzeniu jakichkolwiek zmian częściowych w ustawie zasadniczej Księstwa Warszawskiego.

Przejęciowo, do czasu wejścia w życie ustawy zasadniczej Królestwa Polskiego, co nastąpiło w grudniu 1815 r. utrzymano w mocy część postanowień Konstytucji Księstwa Warszawskiego. Wynikało to z regulacji zawartej w *Zasadach Konstytucji Królestwa Polskiego* z dnia 25 maja 1815 r., iż „Statut konstytucyjny Księstwa dotąd trwający oraz urządzenia, które z niego wypływają, zachowują się w tych wszystkich postanowieniach, które nie są zmienione lub umiarkowane aktem mniejszym, nadto wyjąwszy jeszcze te ulepszenia i poprawy, które będą uznane za potrzebne, aby nowa konstytucja nadać się Królestwu Polskiemu mająca, stać się mogła zupełnie narodową i zbliżyć się do Ustawy 3 maja 1791 r., w miarę ile różnice okoliczności i czasów pozwala”¹⁸. Liczne zabiegi podejmowane w latach 1806-1807 oraz w roku 1812 mające na celu przywrócenie mocy obowiązującej Konstytucji 3 maja zakończyły się niepowodzeniem. Nie wydano żadnego aktu prawnego o utracie mocy obowiązującej Konstytucji Księstwa Warszawskiego.

Utworzone na podstawie traktatów wiedeńskich z 3 maja 1815 r. Królestwo Polskie uzyskało w ten sposób uznanie prawnomiędzynarodowe. Podstawą prac projektodawczych nad ustawą zasadniczą stały się *Zasady Konstytucji Królestwa Polskiego* z 25 maja 1815 r. Złożony przez Ludwika Platera projekt konstytucji (sierpień 1815 r.) po licznych modyfikacjach stał się podstawą ostatecznej wersji nowej ustawy zasadniczej, która została nadana Królestwu Polskiemu przez cara Aleksandra I w Warszawie. Była to pierwsza z dwóch konstytucji Królestwa Polskiego. Oryginał *Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego* z 27 listopada sporządzono w języku francuskim. Wraz z ogłoszeniem w dniu 24 grudnia 1815 r. Konstytucji zakończył się okres rządów tymczasowych. Prawo zmiany i rewizji konstytucji przysługiwało wyłącznie carowi rosyjskiemu. Akt ten stanowił, iż „Niniejsza ustawa konstytucyjna będzie rozwiniętą przez statuty organiczne. Któreby z nich nie zostały wydane niezwłocznie po ogłoszeniu ustawy konstytucyjnej będą poprzedniczo roztrząsane w Radzie Stanu” (art. 161)¹⁹.

W czasie Powstania Listopadowego suwerenny Sejm powstańczy dokonał rewizji konstytucji z 1815 r., czego nigdy nie uznał car Mikołaj I. Odrzucono podstawy

¹⁷ *Konstytucje w Polsce 1791-1990*, wybór i oprac. T. Kołodziejczyk i M. Pomianowska, Warszawa 1990, s. 41.

¹⁸ *Ibid.*, s. 44.

¹⁹ *Ibid.*, s. 56.

prawnopaństwowego stosunku łączącego Królestwo Polskie z Cesarstwem Rosyjskim. Nastąpiła detronizacja dynastii Romanowych.

Nieudana okazała się – ostatnia już – próba przywrócenia mocy obowiązującej *Ustawy Rządowej z 1791 r.*

Po upadku powstania car Mikołaj I uchylił moc obowiązującą *Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego* bez wydania odpowiedniego aktu prawnego. Rezultatem prac nad nowym ustrojem Królestwa Polskiego było nadanie przez cara Mikołaja I w Petersburgu *Statutu Organicznego* z 14 (26) lutego 1832 r. Był to drugi i zarazem ostatni akt konstytucyjny Królestwa Polskiego. Carowi rosyjskiemu przysługiwało wyłączne prawo zmiany i rewizji *Statutu Organicznego*. Tekst oryginału tego aktu sporządzono w języku rosyjskim. Uroczyste ogłoszenie konstytucji w Warszawie dokonał Naczelnik Królestwa Polskiego w dniu 25 marca 1832 r. *Statut Organiczny* stanowił: „Królestwo Polskie przyłączone na zawsze do państwa rosyjskiego stanowi nierozdzieloną część tego państwa” (art. 1)²⁰. Był to akt formalnej inkorporacji Królestwa Polskiego do Cesarstwa Rosyjskiego.

Do Aktu Końcowego z 9 czerwca 1815 r. włączono tekst traktatu dodatkowego zawartego w Wiedniu 3 maja 1815 r. pomiędzy Rosją, Austrią i Prusami. Do traktatu z 3 maja 1815 r. dołączono tekst okrojonej konstytucji dla Wolnego Miasta Krakowa (I konstytucja). Zarówno Kraków z okregiem jak i ustawa zasadnicza z 3 maja 1815 r. uzyskały gwarancje międzynarodowe: „Trzy Dwory zatwierdziwszy konstytucję którą ma się rządzić Wolne Miasto Kraków ze swoim okregiem i która jest tu dołączona jako część integralna niniejszych artykułów, biorą tę konstytucję pod wspólną gwarancję...” (art. 7)²¹.

Realizacją zapowiedzi „rozwiniecia” Konstytucji z 3 maja 1815 r. było wejście w życie z dniem 11 września 1818 r. następnej ustawy zasadniczej (II konstytucja). Po upadku Powstania Listopadowego z inicjatywy Klemensa Metternicha, kanclerza Austrii przystąpiono do prac projektodawczych nad kolejną ustawą zasadniczą dla Wolnego Miasta Krakowa (z 29 lipca 1833 r.). Oficjalne ogłoszenie tej ustawy zasadniczej miało miejsce 11 września 1833 r. (III konstytucja).

Jedynym aktem konstytucyjnym doby porozbiorowej zawierającym klauzulę derogacyjną była Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa z 1833 r., stanowiąc „Niniejszy akt konstytucyjny zastąpi od chwili ogłoszenia onego, dawną Konstytucję w roku 1818 rozwiniecia” (art. 28)²². Konstytucja ta obowiązywała do końca istnienia Rzeczypospolitej Krakowskiej, wcielonej 16 września 1846 r. do Austrii.

²⁰ Ibid., s. 82.

²¹ J. Bieniarzówna, *Rzeczpospolita Krakowska 1815-1846. Wybór źródeł*, Wrocław 1950, s. 10-17.

²² *Dziennik Praw Wolnego Miasta Krakowa, 1833, s. 107.*

Teksty autentyczne wszystkich tych trzech konstytucji były zredagowane w języku francuskim. Miejszem ich nadania był Wiedeń.

Król pruski Fryderyk Wilhelm, III i jego następcy nie spełnili przyjętego na Kongresie Wiedeńskim zobowiązania do nadania konstytucji dla Wielkiego Księstwa Poznańskiego.

Zobowiązanie do powołania w zaborze austriackim instytucji narodowych podjęte na Kongresie Wiedeńskim władcy Austrii zrealizowali dopiero na początku II poł. XIX w. Na podstawie Dyplomu Październikowego z 1860 r. Galicja, będąc jednym z krajów koronnych, uzyskiwała autonomię.

Jednym z allegatów do Patentu Lutowego z 1861 r. była konstytucja dla Galicji. *Statut Krajowy Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim* wraz z ordynacją wyborczą do Sejmu Krajowego został nadany przez cesarza Franciszka Józefa w Wiedniu. Jedynie cesarz Austrii posiadał prawo zmiany i rewizji aktu z 26 lutego 1861 r. Tekst autentyczny Statutu Krajowego został sporządzony w języku niemieckim. Akt z 26 lutego 1861 r. był jedną z najdłuższych obowiązujących dotąd konstytucji w Polsce.

Wszystkie akty konstytucyjne doby porozbiorowej, choć w różnym zakresie narzucały obce instytucje prawne. Jednocześnie, także w różnym zakresie, recypowano bądź nawiązano w nich do polskiej tradycji ustrojowej, włącznie z *Ustawą Rządową* z 1791 r. W największym stopniu odnosiło się do ustaw zasadniczych Księstwa Warszawskiego (1807) i Królestwa Polskiego (1815).

Bardzo zróżnicowany był zakres zmian częściowych, wprowadzonych do tekstów aktów konstytucyjnych doby porozbiorowej. W Księstwie Warszawskim jedyna zmiana częściowa polegała na rozciągnięciu mocy obowiązującej Konstytucji z 1807 r. na część pogalicyską, na podstawie dekretu królewskiego z 24 lutego 1810 r. Później częściowych zmian dokonano w ustawach zasadniczych: Królestwa Polskiego z 1815 r; Wolnego Miasta Krakowa z 1818 i 1833 r; Galicji z 1861 r.

Odnośnie rewizji konstytucji, to tę formę jej zmiany – jak wiadomo – wprowadziła *Ustawa Rządowa z 1791 r.* W dobie porozbiorowej rewizji *Ustawy Konstytucyjnej Królestwa Polskiego z 1815 r.* dokonał Sejm powstańczy. Zakres zmian ustrojowych przeprowadzonych w Królestwie Polskim po upadku Powstania Listopadowego, a zwłaszcza po klęsce Powstania Styczniowego oznaczał w istocie rewizję *Statutu Organicznego* z 1832 r. Większość postanowień tego, aktu nie weszła w życie ze względu na wprowadzenie stanów nadzwyczajnych. Nadto akty prawne, które doprowadziły do likwidacji odrębności ustrojowej Królestwa Polskiego, w sposób zasadniczy zmieniły porządek konstytucyjny państwa. Jednocześnie formalnie nie uchylono mocy obowiązującej *Statutu Organicznego* aż do końca rządów rosyjskich w Królestwie Polskim (1915).

W dobie porozbiorowej formalnie nowym państwem było Księstwo Warszawskie, Królestwo Polskie i Wolne Miasto Kraków, utworzone na mocy traktatów międzynarodowych z 1807 i 1815 r. Dotyczyło to także Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Jednocześnie określono status prawny części ziem polskich zaboru austriackiego: *Królestwo Galicji i Lodomerii*. Te formy państwowości uzyskały prawnomiędzynarodowe uznanie. Faktycznie stanowiły one kontynuację dawnej Rzeczypospolitej na ograniczonym terytorium. Sposób powstania Księstwa Warszawskiego, Królestwa Polskiego oraz Wolnego Miasta Krakowa, a później autonomicznej Galicji przesądził o tym, że obowiązujące w nich akty konstytucyjne nie zawierały klauzul derogacyjnych. Wyjątek stanowiła *Konstytucja Wolnego Miasta Krakowa* z 1833 r., obowiązująca do czasu likwidacji republiki (11 listopada 1846 r.).